

Legendából valóság

Közép-Európa Atlasz. Szerkesztette: Dr. Rónai András, Balatonfüred, Államtudományi Intézet, 1945. Digitális faksimile változatban újra kiadja a Szent István Társulat és a Püski Kiadó, Budapest, 1993. 411 p., 134 térkép.

Recenzens nem kaphat szebb, de hálátlanabb feladatot sem annál, mint hogy egyik szakmai példaképéről, s annak életművét betetőző alkotásáról írjon. Térképész-generációk nőttek fel úgy, hogy a Közép-Európa Atlaszt tanárai csak félrevonulva, néhány pillanatra merték megmutatni, s elkészítésének körülményeiről csak szűk körben (kirándulásokon, meghitt sörözőkben) mesélgettek. Magam sokat jártam a Földtani Intézetben, de csak hosszú idő után tudtam meg, hogy az ott látott örökifjú, szikár geológus Rónai András az a „Rónai”. Előző életéről, az Államtudományi Intézetről soha nem beszélt, s erről senki nem is merte kérdezni. Négy évtizednyi hallgatás után jelent meg 1989-ben „Térképezett történelem” címmel önéletrajzi írása, s ebből sokat - de messze nem mindent - megtudhatunk az Államtudományi Intézet létrejöttéről, munkásságától és - szétveréséről. (Lásd még cikkét: Megkésett beszámoló a Közép-Európa Atlaszról. Geodézia és Kartográfia, 1990. 3. 191-198.) S nagyon sokat megtudhatunk, egy közép-európai legenda, a Közép-Európa Atlasz megalkotásáról.

Bethlen István miniszterelnök 1924-ben felkérte Teleki Pált, szervezze meg az utódállamokkal kapcsolatos statisztikai és társadalomtudományi adatok gyűjtését és rendszerezését. Teleki először Szociográfiai Intézetet szervezett, majd 1926-ban a Magyar Statisztikai Társaság égisze alatt, a Központi Statisztikai Hivatal épületében megalapította az Államtudományi Intézetet - ennek haláláig szellemi irányítója maradt.

Az Államtudományi Intézet az utódállamok területéről igyekezett minden közérdekű adatot, információt begyűjteni: a törvények és rendeletek pontos szövegéről kezdve az iparvállalatok és kereskedelmi cégek gazdasági tevékenységéig, az iskolák, egyházak adataitól a közélet szereplőinek életrajzáig. A gyűjtés középpontjában azonban a számszerűen pontosan értelmezhető statisztikai adatok álltak. A begyűjtött és feldolgozott anyagot az akkor modernnek tekinthető decimális könyvtári rendszerben katalogizálták. Alapkövetelményként a feldolgozást objektíven és gépiesen kellett elvégezni, ezért az Intézet állományát - általában az utódállamokból származó, s azok viszonyait nagyon jól ismerő - fiatal munkatársak alkották. Kifelé az Intézet hosszú évekig nem közölhetett semmit, tevékenysége a kormányiszervek belső tájékoztatására szolgált - a külvilág előtt az Intézet 1938-ig csaknem teljesen ismeretlen maradt.

A müncheni egyezmény után az Államtudományi Intézet munkatársainak tevékenysége igen megélénkült: sorozatban készítették az nemzetiségstatisztikai összeállításokat, különböző térképeket. Később a határmegállapító bizottságok magyar delegációiban az Intézet munkatársai - felkészültségük és helyismeretük miatt - jelentős szerepet játszottak. Rónai András visszaemlékezése szerint a későbbi Közép-Európa Atlasz ötlete már ekkor felmerült - bár ekkor még inkább térképsorozat formájában.

Az elképzelés megvalósításához a végső érvet Teleki Pál adta, erről Rónai András így emlékezett: „1941 április 1-én reggel 7 órára Teleki magához kéretett. Tartalmi hűséggel idézem: Valószínűleg nem fogunk kimaradni tudni a háborúból. ...a háború hamarosan világméretet ölt, és akkor lehet, hogy a németek vesztesre állnak. De bármiképpen alakul a helyzet, már most elő kell készülni a következő béketárgyalásra.

A felkészülésben döntő, hogy ne csak a magunk dolgairól tájékozódjunk és tájékoztassunk, ne is csak a Kárpát-medence határai között gondolkodjunk, hanem egész Kelet-Közép-Európa teréről. ... Statisztikákban, memoárokban, térképeken fel kell dolgozni minden adatot; területit, népességit, nemzetiségit, vallásit, gazdaságit, kulturálisit. Vagyis teljes áttekintést kell adni tudnunk az egész ütközőterületről, amelyben élünk, úgy, ahogy ezt a munkát az Államtudományi Intézetben már másfél évtizede csináljuk. .. Elég ideje csinálod, hogy most már magad vedd kézbe az irányítást. Két nap múlva tudtuk meg, hogy végrendeletének minket érintő részét hallottuk.“

Teleki halála után az Államtudományi Intézetet csaknem felszámolták, míg aztán Hóman Bálint kultuszminiszter az általa szervezett Teleki Pál Tudományos Intézet keretébe helyezte el - eredeti tevékenységét és önállóságát meghagyva. Az Atlasz szerkesztése éveken keresztül a tervezetnek megfelelő ütemben haladt, de a frontvonal közeledtével az Államtudományi Intézetet 1944 közelién kitelepítették Balatonfüredre, s ez a munkák befejezésének minőségét lényegesen befolyásolta. A költözködés okozta idővesztés, a háborús körülmények miatt az Atlasz végül kicsit kapkodva - próbanyomat színvonalán - kinyomtatva, s nem teljesen egységessé szerkesztve készült el 1945 márciusának végére.

A Közép-Európa Atlasz kb. 1,5 millió km² nagyságú területet mutat be, amelyen akkor kb. 125 millió ember élt 12 országban. Az angol kiadás 171 térképet (a magyar csak 139-et) tartalmazott összesen 367 oldalon, mert a térképekhez általában egy-két oldalnyi magyarozó, valamint az összesített adatokat és a forrásokat tartalmazó kiegészítő szöveg tartozott. Az Atlasz lapjai az 1930-40 közötti állapotot tükrözték - közel négymillió statisztikai adat felhasználásával. A térképeken csak aránymérték (mértékléc) található, a mérések és számítások alapján a térképlapok esetében kb. 1 : 6 250 000. Ez a nem kerek méretarány elég szerencsétlen, s a térképen végrehajtható méréseket igen nehézkesé teszi.

Az Atlasz szerkesztésének kezdetéig még csak kevés nemzeti és regionális atlasz jelent meg, így az ilyenek szerkesztésével kapcsolatos elvek, koncepciók még eléggé kiforratlanok voltak, a felmerülő problémák megoldásával kapcsolatban is a készítőik igen kevés fogódzkodót találhattak. Ezzel együtt érdemes összevetni a térképlapok számának témakörök szerinti megoszlását a mai nemzeti és regionális atlaszokban ideálisnak tekintett arányokkal:

Témakörök	Közép-Európa Atlasz	Nemzeti és regionális atlaszok
Földrajzi környezet	20%	30-35%
Népesség	35%	15-20%
Mezőgazdaság	24%	20-25%
Ipar és bányászat	4%	10-15%
Közlekedés, kereskedelem	13%	5-10%
Egyéb	4%	5-10%

A ma ideálisnak tekintett arányokat egy fél évszázaddal ezelőtt megjelent atlaszon számonkérni tisztességtelen és botor dolog volna, két kiugró eltérés azonban legalább megjegyzést igényel: Az Atlaszban meglehetősen sok népességi térkép található, ami céljából adódik: a béketárgyalásokra készült összeállítás - az akkor sokat emlegetett népek önrendelkezésének jogával kapcsolatban - természetesen elsősorban az etnikai viszonyokat kívánta bemutatni, illetve azt, hogy az első világháború utáni

békeszerződések által kialakított országhatárok az etnikai viszonyokkal és arányokkal mennyire nincsenek összhangban.

A másik feltűnő jelenség, hogy az ipart bemutató térképek mennyire szegényesek. A szöveges magyarázatban Rónai András az ezzel kapcsolatos nehézségeket felsorolja, s tudjuk, hogy a tervek szerint ez a rész terjedelmesebb lett volna - kidolgozására azonban már nem volt lehetőség. Egyáltalán az egész Atlaszon látszik, hogy jól előkészítve és átgondoltan készült, de egységessé már nem lett teljesen megszerkesztve, ezért számos kisebb-nagyobb hiba maradt benn, s az Atlasz neveinek megírása esetleges és következtelen. Célszerű ezért kizárólag a térképek tartalmának kartografálási színvonalát, pontosabban az ábrázolási módot vizsgálni.

1. Földrajzi környezet, természetföldrajz: kisszámú, de jól szerkesztett térképek - külső munkatársak bevonásával készültek, ábrázolásmódjuk konvencionális. Az akkori földrajzi szemlélet szerinti alaptérképek szerepelnek, bár néhány térkép (természetes növénytakaró, vízháztartás stb.) még így is szerepelhetett volna.

2. Népeesség: világszínvonalú fejezet mind tartalmában, mind pedig kivitelezésében! Fő helyre persze az etnikai viszonyokat bemutató térképek kerültek, ezek azonban korrektek és pontosak. Ebben a méretarányban a felületi színezés és a kiegészítésképpen alkalmazott pontmódszer megfelelő, bár például a 112. oldal térképének (Nemzetiségek száma tájegységenként) számadatai szinte kiáltanak az osztott kördiagramos ábrázolás után.

3. Mezőgazdaság: szép és tartalmas térképek. Kár, hogy néhány növény (például cukorrépa, gyümölcsök, szőlő) természetét bemutató térkép hiányzik. Ugyancsak hasznos lett volna néhány élelmiszeripari ágazat bemutatása, például a malom-, cukor- vagy boriparé.

4. Bányászat és ipar: a bányászat és energiaipar bemutatása kiválóan sikerült, a gyáripar ismertetése azonban elmaradt. Jakabffy Imrétől az elképzelések egy részéről sikerült információkat szereznünk, ezek alapján bizvást állíthatjuk, hogy e fejezet - elkészülte esetén - az Atlasz többi részének színvonalán állt volna. (A tervek szerint elsősorban négyzet - és osztott kördiagramos ábrázolásmódokat alkalmaztak volna.)

5. Közlekedés, kereskedelem és egyéb: az elkészült térképek lényegretörőek és tartalmasak, nem tudjuk azonban, hogy még milyen térképeket terveztek ezekben a fejezetekben megjelentetni. Az alapos és részletes értékelést nem teszi lehetővé az Atlasz befejezetlensége, Rónai András és Jakabffy Imre megjegyzéseiből ugyanis megtudhattuk, hogy a már lezártak és elkészültnek tűnő első három fejezetbe pótlólag beillesztendő térképek kapcsán is voltak még viták az Atlasz alkotói között.

A reprint kiadás technikai munkatársainak közreműködése ebben az esetben tulajdonképpen szinte önálló alkotói tevékenységet jelent. Az eredeti atlasz térképeit ugyanis próbanyomat színvonalú kivitelben nyomtatták ki, s ezeket a térképeket egyszerű reprintként kiadni nem sok értelme lett volna, mert az eredetiben is sokszor nehezen olvasható térképek a fotolitográfiai feldolgozás és nyomtatás után szinte áttekinthetlenné váltak volna. A probléma megoldásához az ELTE Térképtudományi Tanszékének munkatársai dr. Zentai László vezetésével kidolgozták a digitális faksimile eljárást. Igen tömören az eljárás lényege a következő: A térképi alapot - folyó- és határrajzot - szkennelre számítógépre vitték, a szerkesztési hibákat kijavították, majd vektorizálták. Erre az alaptérképre vitték fel újra a tartalmi elemeket - gyakran az eredeti térképeket szinte csak tervnek használva. Tulajdonképpen számítógépes programokkal

újrarajzolták a térképek nagyobb részét.) A feldolgozás folyamán az eredeti térképek egyes szerkesztési vagy rajzi hibáit is javították, és az eredetiben általában sraffozással jelölt - tartalmat a faksimile változatban színfokozatokkal cserélték fel. A feldolgozás folyamán végrehajtott összes javítást és változtatást a reprint végén tételesen felsorolták. (Kénytelen vagyok megjegyezni, hogy kisebb-nagyobb hibák bennmaradtak az Atlaszban, illetve ilyen hibákat maguk a feldolgozók is elkövették. Bántó hiba például, hogy a 29. oldalon a térség domborzati térképén az Alföld jelentős része - a Duna-mente és a Tiszántúl nagy része - nem a 0-100 m tengerszintfeletti magasság színfokozatát kapta, hanem annál eggyel magasabbét.)

A kényszer szülte egészen eredeti, de óriási erőfeszítéseket igénylő feldolgozás eredményeképpen egy valódi műalkotás született, a reprintek esetében párját ritkítóan kiváló minőségben. Bár az olvasót ez nem vigasztalja, a befektetett munkához képest az Atlasz - egyébként nem alacsony - ára (6000 Ft) kimondottan jutányosnak tekinthető. (Örvendetes, hogy idő közben az angol nyelvű változat is elkészült.)

A logika szerint most azt kellene javasolnom, hogy jó lenne elkészíteni a térség jelenlegi állapotát bemutató, a ma Közép-Európa Atlaszát. Ilyen jellegű munkák azonban egyrészt már születtek az utóbbi időben (Haack Atlas der Sozialistischen Staaten Mittel- und Südosteuropas, 1986; Atlas der Donauländer. Wien, Ost- und Südosteuropa-Institut, 1988 óta laponként), másrészt pedig milyen célból és kik számára készülne ma egy ilyen atlasz? Arról nem is beszélve, ki vállalná kiadását a biztos ráfizetés tudatában? Így aztán a recenzens már csak egyet tehet - az újbóli megjelentetésért köszönetet mond a Szent István Társulatnak és a Püski Kiadónak, valamint a faksimile kiadás minden közreműködőjének.

Sebők László